

Katarzyna Prorok

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

Językowo-kulturowy obraz WIŚNI w polskiej tradycji ludowej (próba definicji kognitywnej)

1. Definicja kognitywna na tle innych definicji leksykograficznych

Problem językowo-kulturowego obrazu świata stanowi istotny element w programie badawczym etnolingwistyki, zwanej też lingwistyką antropologiczno-kulturową. Jej założeniem jest ujmowanie języka w relacji do człowieka i tworzonej przez niego kultury. W poniższym artykule postaram się zrekonstruować obraz WIŚNI, utrwalaony w świadomości nosicieli polskiej kultury ludowej. Odwołam się do metodologii stosowanej w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych*, który „jest próbą rekonstrukcji tradycyjnego obrazu świata i człowieka”, obecnej w języku „postawy wobec świata i swoistej mentalności” (Bartmiński 1996: 9). Słownik ten stosuje definicje kognitywne, odbiegające znacznie od znanych sposobów definiowania przyjętych w leksykografii lingwistycznej. Zasady tej metody sformułował Jerzy Bartmiński (1988):

Definicja kognitywna za cel główny przyjmuje zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania [...] jednostką podlegającą definiowaniu jest "przedmiot mentalny" w całym bogactwie jego charakterystyki utrwalonej w językowym obrazie świata. (Bartmiński 1988: 169–170).

Brak w niej ostro zarysowanej granicy między wiedzą językową a "przyjętyką":

Postulatem kognitywizmu jest przyjęcie perspektywy interpretacyjnej adekwatnej do kompetencji użytkowników tego języka, który jest przedmiotem analizy. Tylko wtedy można pokazać głęboki wewnętrzny (poprzez konotację słowa) związek języka z kulturą społeczności używającej tego języka. Znaczenie słowa będąc rezultatem interpretacji świata jest zdeterminowane kulturowo. Definicja winna to wydobyć (Bartmiński 1988: 173).

Definicja kognitywna odwołuje się do potocznego myślenia o świecie i wydobywa cechy najbardziej ustabilizowane. To ją odróżnia od typowej, klasycznej definicji równościowej, która ogranicza się do wymienienia cech identyfikujących (*genus proximum*) i różniących (*differentia specifica*) definiendum. Według Bartmińskiego:

Redukcja cech podanych w definiensie do niewielkiego zespołu cech dyferencjalnych nie tylko nie jest celowa, lecz wręcz wydaje się niedopuszczalna. Zawiera bowiem element dowolności i osłabia siłę eksplikującą definicji na gruncie opisu języka. Nie widać powodu, dla którego wyjaśnienie leksykograficzne wyrazu nie miałyby zebrać wszystkich pozytywnych składników jego znaczenia, relewantnych z punktu widzenia użycia wyrazu w tekstach językowych oraz jego stosunku do innych wyrazów języka (Bartmiński 2006: 40–41).

Prześledźmy różnice w sposobie definiowania na przykładzie hasła *wiśnia*. W *Słowniku języka polskiego* W. Doroszewskiego (1958), *wiśnia* definiowana jest następująco:

Cerasus, drzewo lub krzew z rodziny różowatych, o liściach jajowatych lub eliptycznych, kwiatach białych lub różowych osadzonych na szypułkach, owocach – kulistych, pestkowcach koloru ciemnoczerwonego, używanych jako deserowe lub na przetwory. W Polsce znanych jest około 60 gatunków, 2. Jadalny owoc tej rośliny.

Jaki charakter ma ta definicja? Przede wszystkim naukowy, operuje językiem specjalistycznym i trudnym do zrozumienia dla przeciętnego odbiorcy: *cerasus*, *rodzina różowatych*, *eliptyczne liście*, *pestkowiec*, *szypułki*. Informacja, że znanych jest około 60 gatunków wiśni, pochodzi z wiedzy encyklopedycznej. Choć definicja jest stosunkowo krótka, by ją w pełni zrozumieć musimy sięgnąć do kilku innych haseł, a nawet do słowników specjalistycznych. Doroszewski sięgał po terminy naukowe sądząc, że tym sposobem zbliży się do obiektywizmu. Jednak powiązał jego istnienie tylko z wiedzą naukową, pomijając potoczną, zdroworozsądkową. Tymczasem, jak twierdzi J. Bartmiński:

... przejście od tego, co subiektywne, do tego, co obiektywne, bynajmniej nie jest równoznaczne z przejściem od wiedzy potocznej do naukowej, i to z dwu powodów:

1. Zgadając się z opinią, że poznanie naukowe jest nastawione na maksymalny obiektywizm, nie można także w wiedzy potocznej nie widzieć elementów obiektywnych obok subiektywnych.
2. Ocena subiektywnego względnie obiektywnego charakteru wiedzy może następować tylko wtedy, kiedy się przyjmie ten sam typ racjonalności i taką samą postawę wobec świata. Wiedza potoczna ma swoje źródło w innej postawie (pragmatycznej, zdroworozsądkowej) niż naukowa (teoretyczno-poznawczej) i dlatego ocena obiektywizmu jednej wyłącznie z punktu widzenia drugiej nie jest uzasadniona (Bartmiński 2006: 36).

Zatem nagromadzenie specjalistycznej wiedzy i tym samym pominięcie interpretującego świat użytkownika języka nie wpływa wzrost obiektywizmu definicji. Zwraca na to uwagę Anna Wierzbicka, pisząc:

Dobra definicja słownikowa musi być wyczerpująca w tym sensie, że ustala wszystkie komponenty pojęcia, a nie w tym sensie, że obejmuje całą dostępną

wiedzę o denotatach. Wiedza o denotatach nie powinna być włączona do definicji, o ile nie staje się częścią pojęcia. Linia podziału jest jasna, przynajmniej w zasadzie i wiedza specjalistyczna nie może być traktowana jako część znaczenia. Innymi słowy, fakty o kubkach, które zna tylko garncarz, nie powinny być włączone do definicji *mug*, a fakty, które zna tylko zoolog, nie powinny być włączone do definicji *tiger*. Zoolog czy dozorca ZOO może wiedzieć, ile zębów ma tygrys, lecz może też wiedzieć, co znaczy *tiger* nie posiadając tej informacji (Wierzbicka 1985: 41–42)

Jako zwyczajni użytkownicy języka nie musimy znać nazwy łacińskiej wiśni i określać jej przynależności gatunkowej. Ważniejszy będzie dla nas jej wygląd, smak i zastosowanie.

Kolejni autorzy słowników języka polskiego wzorują się na definicji zaproponowanej przez Doroszewskiego. Mieczysław Szymczak tylko nieznacznie ją rozszerza: wiśnia to „czerwony, jadalny owoc uprawnej odmiany tej rośliny”. Nowsze słowniki (pod red. B. Dunaja, S. Dubisza, E. Sobol, H. Zgólkowej) próbują trochę zredukować jej specjalistyczny charakter. Dunaj i Dubisz rezygnują z określenia przynależności wiśni do „rodziny różowatych”. Nadal jednak stosują określenie „pestkowiec”. Wiśnia to więc:

1. *drzewo lub krzew rosnące dziko lub uprawiane dla owoców: kulistych, czerwonych pestkowców, spożywanych na surowo i przetwarzanych na soki, kompoty, dżemy itp., niektóre gatunki dostarczają ciemnego drzewa, inne z kolei są hodowane jako rośliny ozdobne*
2. *owoc hodowanych odmian tej rośliny; kulisty, czerwony pestkowiec, deserowy i wykorzystywany na przetwory* (Dunaj: 1996)

W *Popularnym słowniku języka polskiego* pod redakcją Haliny Zgólkowej (2004) pojawia się określenie „rodzaj z rodziny różowatych”, a owoc jest „soczysty”, „smaczny”, „okrągły”. Wbrew pozorom, definicja zostaje jednak jeszcze bardziej skomplikowana, gdyż obok „rodziny różowatych”, „eliptycznych liści” i „pestkowców” pojawiają się nowe, specjalistyczne terminy: „baldaszki” i „miąższ”:

1. *rodzaj z rodziny różowatych, obejmujący około 60 gatunków drzew owocowych i krzewów o eliptycznych liściach, kwiatach białych lub różowych, pojedynczych lub zebranych w baldaszki, i owocach będących kulistymi pestkowcami, których soczysty miąższ jest jadalny. Cerasus.*
2. *owoc odmian uprawnych tej rośliny, okrągły pestkowiec o soczystym, smacznym miąższu.*

Warto zwrócić uwagę, że w tej definicji po raz pierwszy (i jedyny) pojawia się hiperonim „drzewo owocowe” – tak powszechny w potocznym obiegu. Dąb, wierzba czy brzoza to dla nas „tylko” drzewa, gdyż korzystamy głównie z ich

drewna. Natomiast jabłoń, wiśnia, grusza czy śliwa są nam bliskie dzięki swym owocom i dlatego uściślamy ich nazwę, mówiąc o „drzewach owocowych”.

Ze słowników języka polskiego tylko jeden zrywa z tradycją typowej definicji taksonomicznej i próbuje odwoływać się do potocznej wiedzy. To *Inny słownik języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki (2000). Wiśnia to: *ciemnoczerwony owoc podobny do czereśni, ale mniejszy i kwaśniejszy; także drzewo, na którym rosną te owoce*. Z jednej strony można zauważyć tu zmianę kolejności definiowania – od owocu do drzewa. To drzewo definiowane jest przez owoc, a nie odwrotnie, jak dotychczas. Dzięki temu autor hasła zbliża się w definicji do antropocentrycznego sposobu postrzegania świata. Jedzenie owoców jest nam bliższe, ważniejsze i to głównie dla nich sadzimy wiśnie. Charakterystyczne, że w *Innym słowniku języka polskiego* po raz pierwszy nie pojawia się stosowany dotąd w słownikach hiperonim „krzew”. To bliskie potocznemu postrzeganiu świata, gdyż przeciętny użytkownik języka nie nazywa raczej wiśni krzewem. Zaskakujące jest jednak, że wiśnia definiowana jest przez czereśnię. Czereśnia to: *mały owoc z pestką w środku, żółtoczerwony na długiej szypulce; także drzewo, na którym rosną te owoce*. Czy czereśnia jest bardziej powszechna, znana niż wiśnia? Raczej nie. Anna Wierzbicka pisze:

Adekwatna definicja musi w pełni pokazać, co badany wyraz oznacza, a czego nie oznacza, lub w jaki sposób różni się znaczeniowo od pewnych innych wyrazów, które zdarzyło się porównać między sobą. Naturalnie możliwe jest, że pełny obraz pojęcia będzie wymagał włączenia kontrastywnego odniesienia do innego pojęcia. Myślę przykładowo, że uzasadnione jest odniesienie do koni w definicjach *zebras*, na wzór "rodzaj zwierzęcia, które wygląda podobnie do paskowatego konia". Jednak byłoby całkowicie niesłuszne odniesienie do zebry w definicji angielskiego wyrazu *horse* na wzór "rodzaj zwierzęcia, które wygląda podobnie do niepaskowanej zebry". A zatem uzasadnione są mniej lub bardziej kontrastywne eksplikacje, jeśli uzasadnia to struktura pojęcia. (Wierzbicka 1985:46)

Nie można zatem definiować wiśni porównując ją z czereśnią, gdyż odwołujemy się wtedy do czegoś mniej znanego i mieszczącego się w tym samym zakresie specjalistycznym, co wyraz definiowany. Definicje zawarte w słownikach języka polskiego różnią się zatem między sobą zarówno w wyborze składników kategoryzujących, jak i cech charakteryzujących przedmiot hasłowy. Widać to w poniższym zestawieniu:

Charakterystyka	SJP Dor	SJP Szym	MSJP Sobol	SWJP Dunaj	PSWP Zgól	USJP Dubisz	InSJP Bańko
Składnik kategorii- zujący (znaczenie podawane jako 1)	drzewo lub krzew	drzewo lub krzew	drzewo lub krzew	drzewo lub krzew	rodzaj z rodziny rózowatych (obejmujący ok. 60 gatunków drzew owocowych i krzewów)	drzewo lub krzew	owoc
Składnik kategorii- zujący (znaczenie podawane jako 2)	jadalny owoc tej rośliny	jadalny owoc uprawnej odmiany tej rośliny	jadalny owoc tego drzewa lub krzewu	owoc hodowalnych odmian tej rośliny	owoc odmian uprawnych tej rośliny	owoc uprawnej odmiany tej rośliny	drzewo na którym rosną te owoce
Rodzina	Różowatych	Różowatych	Różowatych	–	Różowatych	–	–
Łacińska nazwa	Cerasus	Cerasus	Cerasus	–	Cerasus	Cerasus	–
Wygląd drzewa: a) liście	jajowate lub elip- tyczne	jajowate	–		eliptyczne	jajowate lub elip- tyczne	
b) kwiaty	białe lub różowe osadzone na szy- pułkach	białe albo różowe, osadzone na szy- pułkach	różowe lub białe, kwitające równocześnie z rozwo- jem liści	–	białe lub różowe, pojedyncze lub zebrane w baldaszki	białe albo różowe osadzone na szy- pułkach	–
Wygląd owocu	kulisty pestkow- wiec koloru ciemno- czerwone- go	kulisty pestkow- wiec, czerwony	kulisty, czerwony pestkow- wiec	kulisty, czerwony pestkowiec	kulisty pestkowiec o soczystym, smacznym miąższu	kulisty, zawierają- cy pestkę, czerwony	ciemno- czerwony, podobny do czereśni, ale mniejszy i kwaśniej- szy

Zastosowanie							
a) owoców	jadalne, deserowe lub na przetwory	jadalne	jadalne	deserowe na przetwory/ spożywane na surowo i przetwarzane na soki itp.	soczysty miąższ jest jadalny	jadalne	–
b) drzewa/krzewu	–	roślina ozdobna	–	rośliny ozdobne, niektóre gatunki dostarczają ciemnego drzewa	–	roślina ozdobna	–
„Występowanie”	–	uprawiane	–	rosnące dziko lub uprawiane/hodowane	uprawiane	rosnące dziko lub uprawiane	–
Zasięg gatunkowy	w Polsce znanych jest około 60 gatunków	w Polsce występuje dziko w trzech gatunkach	–	–	obejmujący ok. 60 gatunków drzew owocowych i krzewów	–	–

Żaden ze stosowanych parametrów opisu nie występuje we wszystkich siedmiu słownikach. Różnice pojawiają się już w doborze hiperonimu (*rodzaj z różowatych, drzewo lub krzew, drzewo, drzewo owocowe*). Także w dalszych charakterystykach widać różne poziomy uszczegółowienia opisu. Obok często powtarzających się informacji o *białych i różowych kwiatach, owocach – kulistych, czerwonych pestkowcach*, które są *jadalne*, pojawiają się np. wiadomości uprawie czy o zasięgu gatunkowym wiśni.

Na poziomie definicji leksykograficznych dochodzi więc do wymieszania informacji, które powinny się znaleźć w encyklopediach lub opracowaniach botanicznych. Dlatego warto szukać nowych, pełniejszych sposobów definiowania. Propozycja Anny Wierzbickiej definiowania za pomocą jednostek elementarnych i analizy „potocznych pojęć”, odzwierciedlających postrzeganie przeciętnego użytkownika języka, jest zgodna z koncepcją definicji kognitywnej, która stara się objąć swoim zasięgiem wszystkie ustabilizowane cechy danego

przedmiotu. W dalszej części przedstawię próbę takiej definicji na wybranym przykładzie.

2. Wiśnia – definicja kognitywna

W eksplikacjach haseł w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* w postaci zdań definicyjnych podawane są "ustabilizowane charakterystyki, jakie otrzymuje przedmiot hasłowy w tradycji ludowej i jakie pozwalają odtworzyć jego językowo-kulturowy obraz" (Bartmiński 1996: 13). Eksplikacja wydobywa pewne kategorie, tzn. płaszczyzny oglądu przedmioty hasłowego: wygląd, własności, czynności, zastosowanie itd. Kategorie są wynikiem wnikięcia w "strukturę poznawczą haseł" i analizy funkcjonowania hasła w tekstach. Są to głównie teksty ludowe (m.in. zagadki, przysłowia, przepowiednie, kołеды, pieśni, ballady) oraz opisy wierzeń i praktyk ludowych. Cytaty z nich (czcionka pochyła) ułożone są w części dokumentacyjnej w "motywy", które wchodzi bezpośrednio do eksplikacji. Z uwagi na ograniczenia rozmiaru tego artykułu, zaprezentuję tutaj tylko owoc wiśni, pomijając „wiśnię – drzewo”¹.

Eksplikacja

Derywaty utworzone od *wiśni* wydobywają jej najbardziej charakterystyczne cechy. Utrwalają one przede wszystkim intensywny, czerwony kolor wiśni, a także jej walory smakowe, pozwalające na robienie różnych przetworów.

Przymiotnik *wiśniowy* poza znaczeniem relacyjnym „dotyczący wiśni – drzewa; zrobiony z drzewa wiśni”, „zrobiony z owoców wiśni”, znaczy też „mający kolor owocu wiśni, ciemnoczerwony”, przysłówek *wiśniowo* „w kolorze wiśniowym, na kolor wiśniowy; ciemnoczerwono”; *wiśniasty*, *wiśniaty* „podobny z powierzchowności, z koloru do wiśni, jagody”; *wiśny* „uginający się, elastyczny, sprężysty, gibki”. Urobiony od wiśni rzeczownik *wiśniówka*, znaczy „wódka gatunkowa o smaku wiśniowym; nalewka na owocach z wiśni”, podobnie *wiśniak* „nalewka z wiśni zalana spirytusem, nalewka wiśniowa; także miód owocowy doprawiany sokiem z wiśni”; *wiśnianka* „zupa wiśniowa”, *wiśniocha*, *wiśniucha*, *wiśniora* „krowa maści czerwonej”; *wiśnion* „wół czerwonej maści”, *wiśniuch* „koń maści wiśniowo-gniadej”; *wiśniobranie* „zbiór, zbieranie wisien”.

[Nazwa] W tekstach ludowych wiśnię nazywa się ogólniej *owocem* (Krzyż Kuj 1 254) lub *jagodą* [jagoda to mały owoc; wyraz określa małe, miękkie owoce] (Kot Rzesz 375).

¹ Całość hasła znajdzie się w jednym z kolejnych tomów *Słownika stereotypów i symboli ludowych*. Ze względu na obszerność dokumentacji (około 1200 kontekstów) przedstawiam tylko eksplikację hasła, zaś w nawiasach przywołuję tylko po jednym przykładowym źródle danego motywu.

[Współwystępowanie] Wiśnie występują w kompleksach z innymi owocami, najczęściej *jabłkami* (ZWAK 1890/87), *gruszkami* (Wisła 1903/661) i *czereśniami* (Wisła 1898/516).

[Wygląd] Najdokładniejszy opis wyglądu wiśni dają zagadki: *czerwona, winny smak i kamienne serce* (LL1959/3–4/8), *zielona* (MAAE 1900/196), *ma ogonek* (ZWAK 1883/145), *maluchne, okrągłuchne* (MAAE 1900/214). We wszystkich tekstach uwydatniana jest czerwień wiśni fraz. *zaczerwienić/zarumienić/rozpłomienić się jak wiśnia*. Ważny jest także jej okrągły kształt, dzięki któremu może się *toczyć*, np. w pieśni weselnej: *Zatoczyła się czerwona wisienka w porzeczkę. Tak się toczyły do naszej róży druhnicky* (Oles Lub 8).

[Właściwości] Wiśnie są *słodkie* (K 41 Maz 167), mają *winny smak* (Fed Żar 376). W grze „rozdać słodkie wiśnie”, to rozdać całusy (ŁSE 12/1970/171). Wiśnie przyciągają swym słodkim smakiem pszczoły i ptaki, np. *Tam się pszczoła (pszczółka) ciśnie, gdzie są słodkie wiśnie* (NKPP pszczoła 22), *Tam się ptaszek ciśnie, gdzie są słodkie wiśnie i ja też tam dążę gdzie mnie miłość wiąże* (K 17 Lub 60–61).

[Ilość] W pieśniach podkreślana jest mnogość wisien: *Kasia płacze po śmierci Jasia i nie chce znać innych żołnierzy, choćby ich było jak w sadenku wiśni/jak wiśni na wiśni* [= bardzo dużo] (K 12 Poz 259).

[Procesy] *Wiśnia rumieni się, rozpłomienia, zapala, rozpala* [=nabiera dojrzałości, czerwieni się]; frazeologizm: *rozpłomieniony jak wiśnia* (NKPP rumienić się 5), przysłowie: *Wiśnia i kobieta rumienią się, gdy dojrzewają* (NKPP kobieta 63), w pieśni: *wiśnie w ogródeczku zapalają się/rozpalają się* – dziewczyna *dostanie* chłopaka, którego chce (Pieś Śl 1 296).

[Zastosowanie] Wiśnie mają swoje zastosowanie obrzędowe. Do wiązanki na Matki Boskiej Zielnej dodawano gałązki z drzew owocowych z owocami: śliwki, jabłoni, gruszy, wiśni (Kul Kosz 222). Powszechnie robi się z wiśni dżemy, powidła, kompoty, soki, wina, wódkę.

[Symbolika] Owoc wiśni jest przede wszystkim symbolem miłości i erotyzmu. Dzieje się tak za sprawą jego intensywnego, czerwonego koloru i słodkiego smaku. Rwanie, jedzenie, zapraszanie na wiśnie jest synonimem zbliżenia miłosnego: kawaler zaprasza pannę *na swoje jagody/na swoją wiśnię* (Kot Rzesz 375), *do sadu na czerwone wiśnie/swoje wiśnie/pod wiśnie* (K 26 Maz 257), zachęca dziewczynę, by poszli razem *do sadu narwać wiśni i gruszek* (Lom Pieś 273), *prosi dziewczynę przy wiśni*, by mu dała *wisienkę ścisnąć* (K 21 Rad2 44), dziewczyna *prosi* kawalera *na jagody, na wiśnie* (K 18 Kiel 148–149), kum z kumą *rwą w sadeczku dobre wiśnie* (Fed Żar 32).

Zerwanie, zjedzenie, rosypanie wiśni przez dziewczynę jest symbolicznym znakiem utraty dziewictwa: *Stoi wisienka, na wprost okienka, z czerwonymi jagodami, stoi Kasienka, na wprost okienka, i zalewa się łzami. Żebyś ty, Kasiu, oj, o wszystkim wiedziała, to byś z tej wiśni, oj, tych jagód nie rwała* (Kot Rzesz 303–304), *w sadenku/ogrodzie oberwane wiśnie* – dziewczynie *opadły panieńskie myśli* (Plesz Między 70), *rwała wiśnie w zielonym sadku/ogródku/chodziła po*

wiśniowym sadku, nie spodziewała się/plakała z takiego upadku/przypadku (Pieś Śl I 348), dziewczyna *spadła z wiśni i rozdarła sobie sukienkę/fartuszek/rozsula sobie jagódeczki* (Sob Wielk 181), dziewczyna *zjadła wiśnie/wisieneczkę* i zamiast się *zaczerwienić/rozczzerwienić* *zbladła* (K 12 Poz 173), np. *Jasinek me wezmie, Jasinek mnie ściśnie, zaprowadzi do sadeczka na najlepsze wiśnie. Wisieneczke zjadła, do pokoju wpadła, a czym prędzej do lusterka, czy nie bardzo zbladła. Co za owoc taki, co podaje znaki, która panna popróbuje, rumieniec nie taki* (Krzyż Kuj 1 254).

Podarowanie wiśni jest oznaką wybrania, przychylności: *dróżenka prowadzi do ogrodu zielonego, do szczepu wiśniowego. Chłopiec zrywa tam winowe jabłuszko i niesie dziewczynie na łóżko* (Kot Rzesz 457), chłopak daje dziewczynie *wiśni*, ale ona *już o innym myśli* (ZWAK 1882/124), pannie/ kawalerowi trzeba coś *dać za koszyczek wiśni, żeby się dowiedzieć co ona/on myśli* (Wiśla 1900/278). Nieprzyjęcie wiśni to znak odrzucenia: dziewczyna nie chce od chłopaka *czzerwoniutkiego jabłka ani wiśni*, bo ją oszukał (LL 1962/1–2/44), chłopak nie da już dziewczynie ani *czwonego jabłka ani czerwonej wiśni*, bo już o innej myśli (K 41 Maz 90), dziewczyna *jadłaby jabłuszka z wiśniowego sadu*, ale nie od osiwiatego dziada (ZWAK 1886/298, Cisz Krak 112).

W senniku wiśnie oznaczają płacz, łzy, chorobę i zgryzotę lub nadzieję (Nieb Pol 218).

3. Zakończenie

Przeprowadzona analiza tekstów ludowych pozwoliła prostym językiem opisać nie tylko wygląd, właściwości i zastosowanie owocu wiśni, ale także odkryć jego symbolikę. To bezpośrednie odwołanie do różnego rodzaju tekstów różni *Słownik stereotypów i symboli ludowych* innych słowników symboli. Podkreślił to Czesław Robotycki, pisząc:

Językoznawcy wykorzystując spojrzenie etnograficzne i folklorystyczne pokazują, że kultura ludowa zorganizowana była i jest metaforycznie, nie jest dosłowna. Jej tekstowe przejawy sytuują równocześnie zjawiska społeczne w wymiarze rzeczywistym i światopoglądowym (Robotycki 2001: 129)

Jednocześnie autor ten kieruje pewne zarzuty wobec słowników Kopalińskiego:

... ten typ słownika – katalogu, znaczenia zestawia obok siebie bez wskazania trybu ich użycia oraz towarzyszących im kontekstów historycznych i kulturowych; czyni to tym samym z realności symbolicznych nieuporządkowane zbiory możliwych sensów wymagające dodatkowych komentarzy. Dezorientuje to raczej, niż wspomaga badaczy korzystających ze słownika, którzy bez odpowiedniej refleksji podejmują się rozumiejącej interpretacji kultury (ibid.: 134)

Definicja kognitywna w wersji stosowanej w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* jest bardzo rozbudowana i przez to odbierana jako mało przydatna dla praktyki leksykograficznej. Z drugiej strony przytoczone wcze-

śniej definicje słownikowe, ograniczające się do cech „koniecznych i wystarczających” i odwołujące się do wiedzy naukowej, są za krótkie. Zdefiniowanie wiśni jako *kulistego, czerwonego pestkowca* wydaje się niewystarczające. Ważne jest, aby w definicji zostały ujęte wszystkie cechy pozytywne przedmiotu relewantne kulturowo. Dla przeciętnego użytkownika języka wiśnia to więc: mały, okrągły, czerwony owoc z twardą pestką i długim, cienkim ogonkiem, który ma słodki smak; robi się niej przetwory: dżemy, kompoty, soki, wina i wódkę itp.. Nieco inaczej wygląda obraz wiśni w polszczyźnie ludowej, gdyż dla nosiciela kultury ludowej nabiera ona dodatkowych, symbolicznych znaczeń. Przedstawiona wyżej próba definicji kognitywnej mogłaby zostać skrócona do takiej postaci:

Wiśnia w polszczyźnie ludowej:

[Kategoryzacja]	owoc, jagoda
[Rozmiar]	mały
[Wygląd – kolor]	czerwony
[Wygląd – budowa]	okrągły, kamienne serce [twarda pestka], ogonek jak u myszy [cienki, długi]
[Właściwości]	słodki, winny smak, który przyciąga pszczoły i ptaki
[Procesy]	rumieni się, rozplamienia, zapala, rozpala [nabiera dojrzałości, czerwoności]
[Zastosowanie obrzędowe]	do wiązanki na Matki Boskiej Zielnej dodawano gałązki wiśni wraz z owocami
[Zastosowanie codzienne]	robi się z nich dżemy, powidła, kompoty, soki, wina, wódkę
[Symbolika]	miłość i erotyzm; podarowanie wiśni – oznaka wybrania, przychylności; nieprzyjęcie wiśni – znak odrzucenia; rwanie, jedzenie, zapraszanie na wiśnie – synonim zbliżenia seksualnego; zerwanie, zjedzenie, rozsypywanie wiśni przez dziewczynę – utrata dziewictwa;

W świecie wyobrażeń ludowych wiśnia przestaje więc być tylko czerwonym, smacznym owocem i staje się owocem miłości, częścią ludowego kodu miłosnego. Za jego pomocą o uczuciach i zbliżeniach można mówić w dyskretny i zarazem piękny sposób:

*Oj, rad bym cie nadobna dziewczyno,
oj, rad bym cie, rad bym cie,*

żebyś była wiśnia ogrodowa,
oj, zjad bym cie, zjad bym cie.

(TN UMCS 468A/9 Dzierzkowice-Zastawie 1986)

Bibliografia

- Bańko, M. (red.). 2000. *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–12, Warszawa: PWN.
- Bartmiński, J. 1988. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa. W: Bartmiński, Jerzy (red.). *Konotacja*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (red.). 2004. *Językowy obraz świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Bartmiński, J. 2006. *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wyd. UMCS.
- Bartmiński, J. 2007. *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Bartmiński, J., Tokarski, R. 1993. Definicja semantyczna: czego i dla kogo? W: *O definicjach i definiowaniu*, red. Bartmiński J., Tokarski R., Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Bartmiński, J., Niebrzegowska-Bartmińska S. *Miejsce informacji kulturowej w znaczeniu słowa i w rekonstrukcji językowego obrazu świata* [w druku].
- Doroszewski, W. (red.). 1958–1969. *Słownik języka polskiego PAN*, t. 1–11, Warszawa: PAN
- Dubisz, S. (red.). 2003. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa: PWN
- Dunaj, B. (red.). 1996. *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa: PWN
- Robotycki, C. 2001. Przeciw Kopalińskiemu w stronę Bartmińskiego. O Polskim słowniku stereotypów i symboli ludowych. *Polska Sztuka Ludowa – Konteksty* 1.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych*, redakcja J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, t. 1, *Kosmos*, cz. 1 (1996): *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*; cz. 2 (1999): *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Sobol, E. (red.). 1995. *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa: PWN
- Szymczak, M. (red.). 1983–1985. *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Warszawa: PWN
- Wierzbicka, A. 1985. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma.
- Wierzbicka, A. 1993. Nazwy zwierząt. W: *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wyd. UMCS.
- Wierzbicka, A. 2006. *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin: Wyd. UMCS
- Zgólkowa, H. (red.). 1994–2005. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, Poznań: Kurpisz.

Rozwiązanie skrótów źródeł

- Cisz Krak – Ciszewski S., *Krakowiacy. Monografia etnograficzna*, Kraków 1894.
- Fed Żar – Federowski M., *Lud okolic Żarek, Siewierza i Pilicy. Jego zwyczaje, sposób życia, obrzędy, podania, gusła...*, T. 1–3, Warszawa 1888–1889.
- K – Kolberg O., *Dzieła wszystkie*, Wrocław–Poznań 1961–
- K 12 Poz – t. 12, *Poznańskie*, cz. 4
- K 17 Lub – t. 17, *Lubelskie*, cz. 2

- K 18 Kiel – t. 18, *Kieleckie*, cz. 1
 K 26 Maz – t. 26, *Mazowsze*, cz. 3
 K 41 Maz – t. 41, *Mazowsze*, cz. 6
 Kot Rzesz – Kotula F., *Hej, leluja, czyli o wygasających starodawnych pieśniach kołędniczych w rzeszowskiem*, Warszawa 1970.
 Krzyż Kuj 1 – Krzyżaniak B., Pawlak A., Lisakowski J., *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*. Kujawy, cz.1, Teksty, Kraków 1974.
 LL – „Literatura Ludowa”, Dwumiesięcznik naukowo-literacki, 1957.
 Lom Pieś – Lompa J., *Pieśni ludu śląskiego ze zbiorów rękopiśmiennych Józefa Lompy*, komentarz i zarys monograficzny B. Zakrzewski, Wrocław 1970.
 ŁSE – „Łódzkie Studia Etnograficzne”, Łódź 1959
 MAAE – „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, Kraków 1896–1919.
 Nieb Pol – Niebrzegowska S., *Polski sennik ludowy*, Lublin 1996.
 NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, red. J. Krzyżanowski, Warszawa, t. 1: 1969, t. 2: 1970, t. 3: 1972; t. 4: 1978.
 Oles Lub – Olesiejuk F., *Obrzędy weselne w lubelskiem*, Wrocław 1971.
 Pieś Śl – *Pieśni ludowe z polskiego Śląska*, t. 1–12, wydał J.S. Bystroń, Kraków 1927.
 Plesz Międz – Pleszczyński A., *Bojarzy Międzyrzeccy. Studium etnograficzne*, Warszawa 1892.
 Sob Wielk – *Wielkopolskie śpiewki ludowe*, opracowała J. Sobieska, Kraków 1957.
 TN UMCS – Taśmota Nagrań Archiwum Etnolingwistycznego Zakładu Tekstologii i Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego w Lublinie.
 Wisła – „Wisła”. Miesięcznik geograficzno-Etnograficzny pod red. J. Karłowicza (później E. Majewskiego), t. 1–19, Warszawa 1887–1905.
 ZWAK – *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, t. 1–18, Kraków 1877–1895.